

ภูมิปัญญาของคนไทยกับการพัฒนาการศึกษาสู่การสร้างนวัตกรรม
THE DEVELOPMENT EDUCATION AND THAI WISDOM
FOR SHINING UP AN INNOVATOR

ภาณุวัฒน์ ภัคดีวงศ์¹
Panuwat Pakdeewong¹

¹คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์
¹Faculty of Education, Naresuan University

*Corresponding Author, email: panuwat_pakdeewong@hotmail.com

บทคัดย่อ

ภูมิปัญญา เป็นคำที่แสดงถึงศักยภาพทางสมองของมนุษย์ในอันที่จะสร้างหรือพัฒนาความรู้จากประสบการณ์เพื่อสร้างสิ่งต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิต และส่งต่อสรรพความรู้เหล่านั้นต่อไปยังชนรุ่นหลังเพื่อจรรโลงไว้ซึ่งความอภิลักขิตของมนุษย์ ในการนำการพัฒนาไปสู่สังคมพื้นฐานของภูมิปัญญาของคนไทย สังคมไทยใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาผ่านกระบวนการเรียนรู้และกระบวนการสร้างความรู้ใหม่ ซึ่งศาสตร์ที่ใช้ในการจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนา มีชื่อว่า “พัฒนศึกษา” หรือการศึกษาเพื่อการพัฒนา การพัฒนาดังกล่าวภายใต้นโยบายของรัฐ สังคมสามารถนำภูมิปัญญาของตนมาเป็นเนื้อหาของการพัฒนา และใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการถักทอการพัฒนา ซึ่งทำให้เห็นว่าภายใต้ศาสตร์ของการศึกษา เพื่อการพัฒนาหรือพัฒนศึกษา สังคมสามารถที่จะสร้างนวัตกรรมเพื่อนำสู่การพัฒนาสังคมและชุมชนหรือประเทศได้ ภายใต้กระบวนการพัฒนามนุษย์และสังคมโดยผ่านกระบวนการศึกษาหรือการเรียน ดังกล่าวไว้ในข้างต้น

คำสำคัญ : ภูมิปัญญา การพัฒนาการศึกษา นวัตกรรม

Abstract

Wisdom only the word, does show the capacity of human brain to innovate or develop their knowledge from experiences in order to establish anything to earn their lives, and also, to pass on to for their next generation. In social development or community development, based on Thai wisdom, Thai society, education is employed for those developmental processes through learning processes and new knowledge establishing processes. Development education is a science of education that stands not only for country development but also for social development or community development and human development. Those aspects of development led by government policy, drive the Thai society to be able to put forward the wisdom as the content of country development, while using education as a social means for weaving all aspects of development. It has shown that development education has paved the way for a society to generate an innovator towards the social, community and country development under social and human development processes by the above mentioned learning approaches.

Keywords: Wisdom, Development Education, Innovator

บทนำ : ภูมิปัญญากับการพัฒนา

“ภูมิปัญญา” หรือ “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน” หรือ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” หรือ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” และ “ภูมิปัญญาไทย” หรือ “ภูมิปัญญาของคนไทย” สามารถนำมาสรุปเป็นความหมายหลากหลายลักษณะตามคำสำคัญในประเด็นของคำแต่ละคำดังนี้ 1) เป็น “ผลึก” ของความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ตั้งแต่ความสามารถทางพฤติกรรมและความสามารถในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์ 2) ที่มี “กระบวนการ” สังสม สืบทอด กลั่นกรอง และนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตกันอย่างยาวนานมาตั้งแต่อดีต 3) มีลักษณะเป็น “องค์รวม” และมีคุณค่าทางวัฒนธรรม 4) อีกทั้งเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการจัดการ “ความสัมพันธ์” ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ 5) โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน และพิธีกรรมต่าง ๆ ประกอบกับประสบการณ์ในการประกอบอาชีพในการ “ศึกษาเรียนรู้” 6) เพื่อให้เกิดความ “สมดุล” ระหว่างความสัมพันธ์นั่นเอง

ภูมิปัญญาจึงเกิดขึ้นจากลักษณะต่าง ๆ ของการดำเนินชีวิตของคนในท้องถิ่นที่มองเห็น สังเกต คิด ทดลองคิด ทดลองทำ อันเป็นผลมาจากการเรียนรู้ ออกแบบ หรือลัทธิ เกิดจากศาสนาและความเชื่อ และสุดท้ายคือเกิดจากภัยธรรมชาติหรืออิทธิพลจากธรรมชาติ กล่าวได้ว่าภูมิปัญญานั้นมีความสำคัญ และเกี่ยวข้องกับมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ถ้าสังคมไทยนำเอาภูมิปัญญามาใช้ประโยชน์ มาประยุกต์ใช้ และบูรณาการเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ การประยุกต์ปรับเปลี่ยน ตามยุคและสมัยได้อย่างเหมาะสม

ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดภูมิปัญญานั้นพบว่า สามารถกระทำได้ในหลายรูปแบบ เช่น วิธีบอกเล่าโดยตรง หรือบอกเล่าโดยอ้อม หรือแบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร กับแบบเป็น ลายลักษณ์อักษร จึงกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาที่ปรากฏเชิงประจักษ์เหล่านี้ล้วนเป็นความรู้ความสามารถ ที่บรรพบุรุษได้ใช้ “ปัญญา” ในการสร้างสรรค์และถ่ายทอดมาให้เรา โดยมีวิธีการถ่ายทอดสืบทอดกันมา ได้หลากหลายวิธีการที่ทำให้ความรู้เหล่านี้ตั้งอยู่และสร้างสรรค์ประโยชน์ให้เกิดแก่สังคมปัจจุบันอีกด้วย กล่าวคือ เป็นการอนุรักษ์ การฟื้นฟู การประยุกต์ การพัฒนา และการสร้างใหม่ ซึ่งกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญา เป็นความรู้ที่ประกอบไปด้วยคุณธรรมที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมนั้น ๆ โดยที่ชีวิตของชาวบ้านไม่ได้ แบ่งแยกเป็นส่วน ๆ หากแต่ทุกอย่างมีความสัมพันธ์กัน ทั้งการทำมาหากิน การร่วมกันในชุมชน การปฏิบัติศาสนา พิธีกรรมและประเพณี ในแต่ละช่วงเวลา

ในส่วนของแนวคิดของการพัฒนาประเทศ แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable development) หรือแนวคิด SDG: Sustainable Development Goal เป็นอีกแนวคิดหนึ่งของการใช้ ทรัพยากรต่าง ๆ ของสังคมให้อยู่ภายใต้การเปลี่ยนแปลงที่ไม่เกินสมรรถนะการยอมรับได้ของโครงสร้าง สิ่งแวดล้อมที่เคยมีอยู่ อันมีผลให้กลไกการทำงานของระบบเหมือนปกติหรือใกล้เคียงเดิม เพื่อให้เกิด การเอื้อประโยชน์สูงสุดต่อมนุษย์อย่างยั่งยืนตลอดไป โดยปราศจากการทำลาย (Development without destruction) ซึ่งการพัฒนาที่จะเกิดขึ้นนี้จะต้องมีความสมดุลกันระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

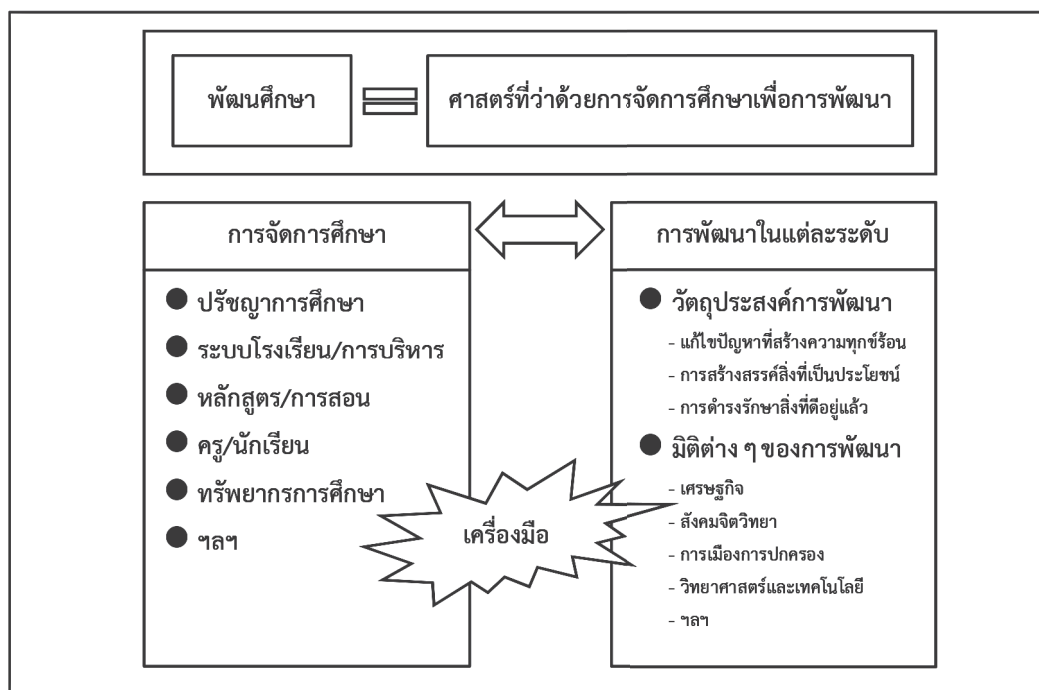
การนำภูมิปัญญาไทยมาใช้ในการพัฒนาข้างต้นมีกรณีศึกษาหลายกรณี เช่น กิจกรรมสาธิต การตลาดในชุมชนได้นำมาปรับใช้กับหลักสากล งานกลุ่มออมทรัพย์ เช่น กลุ่มสัจจะและธนาคารหมู่บ้าน การประยุกต์ใช้ในงานการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การประยุกต์ใช้ในด้าน ศิลปวัฒนธรรม งานหัตถกรรม และกลุ่มอาชีพหลากหลายคล้ายหลักสากล ซึ่งมีในกลุ่มต่าง ๆ ในทุกภูมิภาค ของประเทศไทย โดยมีรูปแบบและแนวทางการนำภูมิปัญญามาใช้เพื่อพัฒนา ประกอบด้วย 1) องค์กรท้องถิ่น และผู้นำท้องถิ่น 2) การจัดการความรู้ในภูมิปัญญาท้องถิ่น 3) การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน และ 4) การสร้างกระบวนการทางความรู้จากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์โดยตรง

ส่วนที่สอง : พัฒนศึกษา : การศึกษาเพื่อการพัฒนา

“พัฒนศึกษา” เป็นศาสตร์ที่มุ่งให้เกิดการนำกระบวนการศึกษาไปใช้ในกระบวนการพัฒนา กลุ่มเป้าหมายประเภทต่าง ๆ ตามประเด็นที่นักการศึกษาหรือนักพัฒนาผู้นั้นสนใจ โดยมีจุดสำคัญอยู่ที่กระบวนการนำการศึกษาไปเป็นเครื่องมือของการพัฒนาตามประเด็นนั้น ๆ กับกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้

“พัฒนศึกษา” เป็นคำที่มาจากภาษาอังกฤษ 2 คำ คือคำว่า “Development” (พัฒนา) กับคำว่า “Education” (การศึกษา) ซึ่งมีความหมายในเชิงของการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่ความก้าวหน้า ที่พึงประสงค์และมีเป้าหมาย กับการใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการนำการเปลี่ยนแปลงไปสู่เป้าหมายนั้น ๆ

ดังนั้น คำว่า “พัฒนศึกษา” จึงนำไปสู่ลักษณะของความหมายเชิงปฏิบัติ “เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยการจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนา” ศาสตร์ดังกล่าวนี้เป็นการหลอมรวมกันของการนำศาสตร์อีกหลายศาสตร์มาใช้ในเชิงสหวิทยาการ กล่าวคือ เป็นการนำองค์ความรู้ในศาสตร์ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสตร์ทางสังคม) เข้ามาใช้ในการพัฒนาบุคคล ชุมชน สังคม และประเทศ หรืออาจรวมถึงในระดับภูมิภาค (หากขยายขอบเขตของการพัฒนาออกไป) โดยใช้ศาสตร์ที่เป็นเครื่องมือทางสังคมคือ “ศาสตร์ทางการศึกษา” เป็นเครื่องมือในการพัฒนา ซึ่งนั่นหมายความว่าความถึงการพัฒนาที่ใช้การพัฒนามนุษย์เป็นศูนย์กลางของการพัฒนานั่นเอง ความข้างต้นซึ่งผู้เขียนได้สรุปเป็นกรอบคิดของศาสตร์ทางพัฒนศึกษาได้ดังนี้

ภาพที่ 1 สรุปกรอบคิดของศาสตร์ทางพัฒนศึกษา

ที่มา : พัฒนาโดยผู้เขียน

ดังนั้น ศาสตร์ทางพัฒนศึกษา หมายถึง ศาสตร์ทางการศึกษาที่ว่าด้วยเรื่องของการใช้ “การศึกษา” ทั้งในรูปแบบของคำว่า Education หรือ Learning โดยในปัจจุบัน (นับจาก พ.ศ. 2542 เป็นต้นมา) วงการการศึกษาของสังคมไทยมีกรอบคิดในลักษณะที่แบ่งแยกเชิงระบบกันว่า ถ้าเป็นกรอบคิดของคำว่า Education มักจะหมายถึง การศึกษาในระบบโรงเรียนที่มีลักษณะของการจัดการเรียนการสอนในสถาบัน การศึกษา แต่ถ้าเป็น Learning มักจะหมายถึง การศึกษานอกระบบโรงเรียนหรือการศึกษาตามอัธยาศัย ที่มีลักษณะเป็นการเรียนรู้หรือการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงเป้าหมายของการจัดการศึกษาให้กับบุคคลในสังคม ลักษณะการจัดการศึกษายังสามารถจำแนกออกได้ตามเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของการใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือ ในการพัฒนาคนของสังคมได้อีกด้วย เช่น

การจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ เป็นการจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนาทักษะฝีมือแรงงาน หรือการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และคุณภาพชีวิตของคนในด้านเศรษฐกิจ

การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาสังคม เป็นการจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนาทักษะทางสังคมของ คนในสังคม เพื่อการมีชีวิตที่สงบสุข และเป็นการพัฒนาลักษณะความสัมพันธ์ของคนและกลุ่มคนในสังคม

การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาการเมือง เป็นการจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนาทักษะทางสังคม ของคนในการใช้อำนาจของคนในสังคม เพื่อก่อให้เกิดความสงบสุขในสังคมผ่านกระบวนการใช้อำนาจ ของคนและกลุ่มคนในสังคม

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบัน UNESCO และสังคมโลกได้ร่วมกันกำหนดประเด็นทางสังคม ที่สามารถนำการศึกษาไปใช้ในการพัฒนาคนของสังคมและประเทศได้อีก ได้แก่

การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาสิ่งแวดล้อม เป็นการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาความรู้ ความเข้าใจ ทักษะ ความสามารถ และประสบการณ์ ในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต ของคนในสังคม ทั้งนี้หมายถึงประเด็นทางด้านการเปลี่ยนแปลงทางสภาพภูมิอากาศ

การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาเทคโนโลยี เป็นการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาความรู้ ความเข้าใจ ทักษะ ความสามารถ และประสบการณ์ ในการจัดการกับเทคโนโลยี และการนำเทคโนโลยี ไปใช้ในมิติต่าง ๆ เศรษฐกิจและสังคม เช่น เทคโนโลยีกับการแพทย์ เทคโนโลยีกับวัฒนธรรม หรือแม้แต่ การนำศาสตร์ต่าง ๆ เข้ามาผสมผสานกันเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในสังคม เช่น วิศวกรรมกับการแพทย์ผสานเป็นศาสตร์ด้านวิศวกรรมทางการแพทย์ วัฒนธรรมด้านการใช้สมุนไพรกับการพยาบาลผสานกันเป็นศาสตร์ทางด้านเครื่องสำอางเชิงสุขภาพ

การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาธรรมาภิบาล เป็นการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาทักษะ ทางการเมืองในสังคมของคนที่ผ่านมาการใช้อำนาจของคนในสังคม โดยการตรวจสอบและสร้างความรู้ ความเข้าใจด้านสิทธิ หน้าที่ เสรีภาพ อิสรภาพ และความรับผิดชอบ เพื่อก่อให้เกิดความสงบสุขในสังคม

ผ่านกระบวนการใช้อำนาจของคนและกลุ่มคนในสังคมในรูปแบบของการกระจายอำนาจกับการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นและรากฐานทางศาสนามาใช้ในกระบวนการจัดการศึกษานั้นเอง

ดังนั้น ในความหมายของกรอบคิดทางพัฒนศึกษาจึงกล่าวได้ว่า หมายความว่า ศาสตร์ที่นำการศึกษามาใช้ในการพัฒนาประเทศ พัฒนาสังคม พัฒนามนุษย์ ในมิติต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่ความสงบสุขของคนในสังคมนั้นเอง โดยในขั้นการพัฒนาต่าง ๆ เหล่านั้นจะเป็นการพัฒนาในประเด็นต่าง ๆ ที่สังคมได้ร่วมกันกำหนดไว้แล้วอย่างน้อยมีการพัฒนาในประเด็นต่าง ๆ ทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม เทคโนโลยี ซึ่งเป็นประเด็นกว้าง ๆ และยังมีประเด็นที่เป็นประเด็นเฉพาะและลงลึก ได้แก่ การธรรมาภิบาล การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ สิทธิมนุษยชน เป็นต้น

ส่วนที่สาม : บทวิเคราะห์การนำภูมิปัญญาของคนไทยไปใช้เพื่อการพัฒนา

... การจะเป็นเช่นนั้นมันไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เราพออยู่พอกินและมีเศรษฐกิจการเป็นอยู่แบบพอมีพอกิน แบบพอมีพอกินหมายความว่า อุ้มชูตัวเองได้ให้มีพอเพียงกับตัวเอง...

... ความพอเพียงนี้ไม่ได้หมายความว่า ทุกครอบครัวจะต้องผลิตอาหารของตัว จะต้องทอผ้าใส่ให้ตัวเองสำหรับครอบครัว อย่างนั้นมันเกินไป แต่ว่าในหมู่บ้านหรือในอำเภอจะต้องมีความพอเพียงพอสมควร บางสิ่งบางอย่างที่ผลิตได้มากกว่าความต้องการก็ขายได้ แต่ขายในที่ไม่ห่างไกลเท่าไร ไม่ต้องเสียค่าขนส่งมากนัก ...

... อย่างนี้นักเศรษฐกิจต่าง ๆ ก็มาบอกว่าล้าสมัย จริง อาจจะไม่ล้าสมัย เพราะว่าคนอื่นเขาก็ต้องมีการเศรษฐกิจที่มีการแลกเปลี่ยน เรียกว่าเป็นเศรษฐกิจการค้า ไม่ใช่เศรษฐกิจความพอเพียง รู้สึกไม่หรูหรา แต่เมืองไทยเป็นประเทศที่มีบุญอยู่ว่า การผลิตที่พอเพียง ทำได้...

พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9

พระราชทานเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540

พระราชดำรัสทั้ง 3 ตอนนี้อธิบายตามที่ได้กล่าว สะท้อนให้เห็นถึงแนวทางในการพัฒนาประเทศแบบพึ่งตนเองอย่างชัดเจน และแสดงให้เห็นถึงผลที่จะเกิดขึ้นกับประเทศจากการพัฒนาตามแนวคิดดังกล่าวอย่างชัดเจนอีกเช่นกัน

แต่หากจะถามว่า จะนำอะไรของภูมิปัญญาของคนไทยไปใช้ในการพัฒนาประเทศ/พัฒนาสังคม ก็อาจตอบได้เลยว่า องค์ประกอบทั้ง 3 ขององค์ภูมิปัญญาจะเป็นเนื้อหาสำคัญของการจัดการศึกษา

เรียนรู้ โดยองค์ประกอบทั้ง 3 ประกอบด้วย (1) องค์ความรู้ ประสบการณ์ที่สั่งสมกันมา (2) ทักษะและศักยภาพของบุคคลที่ปรากฏ (3) พฤติกรรมที่แสดงออกในผลผลิตทางปัญญา

ทั้งนี้ “ตัวผลผลิตทางปัญญา” จะอยู่ในฐานะสื่อของการนำ 3 ข้อข้างต้นให้ออกมาเป็นที่ประจักษ์ในการจัดการศึกษาเรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน ในอันที่จะนำภูมิปัญญาไปใช้ในการพัฒนาชุมชน/สังคม/ประเทศ

ในประเด็นนี้มีคำถามที่สำคัญคือ ประเด็นในการศึกษาภูมิปัญญาจาก “ตัวผลผลิตทางปัญญา” คืออะไร ซึ่งคำตอบก็คือ การศึกษาองค์ภูมิปัญญาจะมองลึกลงไปประเด็นของการคิดและวิเคราะห์หลักฐานและปรากฏการณ์ในสังคม เพื่อเรียนรู้ถึงประเด็นต่าง ๆ ดังนี้ อะไรคือความหมาย อะไรคือคุณค่า ให้ประโยชน์แก่ใคร ในบริบทอะไร ได้บทเรียนอะไรบ้าง จากตรงไหน จะนำไปประยุกต์ใช้ได้อย่างไร อะไรบ้างที่นำไปใช้ได้เลย อะไรที่ต้องนำมาประยุกต์ก่อนนำไปใช้จริง โดยแจ่มแจ้งได้ดังนี้

สิ่งที่ต้องศึกษาผ่าน “ผลผลิตทางปัญญา” ก็คือ รูปแบบของผลิตภัณฑ์ทางปัญญาที่ปรากฏ ความหมายของผลิตภัณฑ์ทางปัญญาที่ปรากฏ และคุณค่าของผลิตภัณฑ์ภูมิปัญญาที่ปรากฏ เพื่อนำไปสู่การสืบค้นรากฐานทางความคิดและการกระทำ

วิธีการที่ใช้ในการศึกษาภูมิปัญญา ประกอบด้วย การศึกษาเอกสารหลักฐานที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์ตัวบุคคลที่ใกล้ชิดกับสิ่งที่ศึกษา การสังเกตปรากฏการณ์ พฤติกรรม ภาพที่ปรากฏ การเข้าไปคลุกคลีกับเหตุการณ์ที่ปรากฏในรูปของการวิจัยภาคสนามหรือศึกษาภาคสนาม

เป้าหมายของการศึกษา คือ เพื่อสืบค้น ตีแผ่ นำเสนอ ความรู้และความจริงที่ปรากฏและซ่อนเร้น ในประเด็นของรูปแบบ คุณค่า และความหมายของสิ่งที่ศึกษา ตลอดจนองค์ความรู้ ทักษะ เทคโนโลยีที่ปรากฏและแอบแฝงในสิ่งที่ศึกษา

ผลผลิตของการศึกษา คือ องค์ความรู้ที่ปรากฏและแอบแฝง องค์ทักษะ/ประสบการณ์ องค์เทคโนโลยีทั้งที่ประจักษ์และแอบแฝง (content-value-skill-technique-knowledge) และวิธีการใช้ประโยชน์จากการนำไปใช้ คุณค่าของสิ่งประดิษฐ์ที่มีต่อบุคคล/สังคมและเบื้องหลังการประดิษฐ์สิ่งประดิษฐ์นั้น ๆ

ประเด็นที่ใช้ในการศึกษา ประกอบด้วยคำถามต่าง ๆ ที่มีต่อผลผลิตทางปัญญาเหล่านั้นดังนี้

1. สิ่งที่จะศึกษาคืออะไร
2. ให้ความหมาย/คุณค่าต่อการดำเนินวิถีชีวิตอย่างไร
3. ใช้ประโยชน์อย่างไร
4. นำไปใช้อย่างไร
5. ก่อกำเนิดมาจากองค์ความรู้อะไรบ้าง
6. มีการถ่ายทอดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ต่อบุคคล/ชุมชนอย่างไร

7. มีวัตถุประสงค์ในการประดิษฐ์อย่างไรและทำไม
8. ใช้ทักษะในการนำไปใช้อย่างไร
9. มีเทคโนโลยีอะไรบ้างในการประดิษฐ์
10. ให้ความรู้/ทักษะ/เทคโนโลยีอะไรบ้าง ในการดำเนินวิถีชีวิตของคน/ชุมชน/สังคม ฯลฯ ทั้งในส่วนที่เป็นการแสดงออกอย่างชัดเจน และในส่วนที่เป็นการแอบแฝง

หรือเป็นการตอบคำถาม WHAT - WHY - HOW - HOW TO - FORWHAT - FORWHOM ให้ชัดเจนสำหรับ “ผลผลิตทางปัญญา” ที่ต้องการค้นหา “องค์ภูมิปัญญา” นั้น ๆ นั้นเอง

อย่างไรก็ตาม ในประเด็นนี้หากจะศึกษาถึงไปถึงประวัติของการก่อกำเนิดสิ่งประดิษฐ์นั้น ๆ ด้วย จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเพื่อนำไปใช้ในการพัฒนาการศึกษาอย่างแท้จริงแล้ว จะต้องหาคำตอบ ในประเด็นที่ว่าใครทำ ทำทำไม ทำเพื่ออะไร ให้ประโยชน์แก่ใคร จะนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างไรอีกด้วย

“การนำภูมิปัญญาไทยมาใช้ในการพัฒนาประเทศหรือสังคม” จึงต้องมีการศึกษาถึงระบบคุณค่าของภูมิปัญญาอย่างถ่องแท้ก่อนที่จะนำไปใช้ในการพัฒนาประเทศ ซึ่งการนี้ ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง ได้ให้ข้อคิดในการนำภูมิปัญญาไปใช้ในการพัฒนาประเทศไว้ 3 ประการ คือ

1. ต้องใจกว้างเรื่องการศึกษา ต้องเรียนรู้ตลอดชีวิตด้วยหลากหลายวิธี หลากหลายสถานการณ์
2. ต้องประเมินภูมิปัญญาที่มีอยู่จากผลงานการค้นคว้าวิจัยว่า อะไรยังเป็นประโยชน์อยู่ โดยศึกษาถึงสิ่งที่ยังหลงเหลืออยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจตจำนงของภูมิปัญญานั้น ๆ ควบคู่ไปกับการผลิตซ้ำทางภูมิปัญญาอะไร อย่างไร และด้วยวิธีการใดบ้าง

3. นำสิ่งที่ศึกษาอย่างถ่องแท้แล้ว (น่าจะเป็นความหมายและระบบคุณค่าของภูมิปัญญาไทย มาเป็นเนื้อหาของหลักสูตรและจัดการเรียนการสอนในระบบการศึกษาในโรงเรียน

หากจะนำแนวคิดต่าง ๆ มาสรุปเข้าด้วยกันก็อาจกล่าวได้ว่า การนำภูมิปัญญาไทยไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาประเทศ ควรจะต้องดำเนินการดังนี้

1. ศึกษาถึงรายละเอียดของภูมิปัญญาแต่ละประเภทอย่างถ่องแท้ ถูต้อง และลุ่มลึก โดยต้องตอบคำถามให้ได้ว่า อะไรคือภูมิปัญญา และภูมิปัญญาของสิ่งเหล่านั้นคืออะไร
2. ศึกษาความหมายและระบบคุณค่าของภูมิปัญญานั้นว่ามีที่มาที่ไปอย่างไร ทำไมจึงเกิดภูมิปัญญานั้น ๆ ด้วยเหตุผลอะไร ให้ประโยชน์อะไรต่อการดำรงชีพของบุคคล/กลุ่มชน/ชุมชน/สังคม และสอบถามถึงลงไปในทุกมิติอย่างละเอียด
3. นำผลที่ได้จากการศึกษามารององค์ความรู้ องค์ทักษะ องค์เทคโนโลยี และนำไปเรียบเรียงพร้อมกับจัดเป็นข้อมูลและสารสนเทศที่พร้อมที่จะใช้งานได้
4. นำสารสนเทศเหล่านั้นมาสร้างเป็นองค์ความรู้ ที่จะใช้ในการจัดการเรียนการสอนทั้งการศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย

5. ดำเนินการอนุรักษ์ภูมิปัญญา โดยการธำรงรักษาภูมิปัญญาที่ยังคงมีอยู่ไว้อย่าให้สูญสิ้น ด้วยวิธีการสืบทอด การสืบสานคุณค่าและความหมายตลอดจนรูปแบบของภูมิปัญญาที่ยังคงเหลืออยู่นั้น ให้ปรากฏในสังคมไทยตลอดไป

6. ดำเนินการผลิตซ้ำสำหรับภูมิปัญญาไทยที่หายากไปบ้างแล้ว แต่ยังคงเหลือซากของความคิด และรูปแบบอยู่บ้าง เช่น การบวชป่า เพื่อรักษาป่า

7. การพัฒนาภูมิปัญญาไทย โดยนำส่วนที่ดีและให้คุณค่าที่สูงอยู่แล้วของคุณค่า ความหมาย และรูปแบบของภูมิปัญญานั้น ๆ ไปพัฒนาให้ก่อประโยชน์ต่อบุคคล/กลุ่มชน/ชุมชน/สังคมได้สูงขึ้น โดยมีความสอดคล้องกับบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

8. มีการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ให้ประจักษ์ถึงคุณค่าและความหมาย ตลอดจนประโยชน์ของ ภูมิปัญญานั้น ๆ อย่างชัดเจนถูกต้อง และง่ายต่อการทำความเข้าใจและมีอานุภาพเพียงพอที่จะชักจูงจิตใจ ของประชาชนให้ยึดถือและเกิดการปฏิบัติตาม

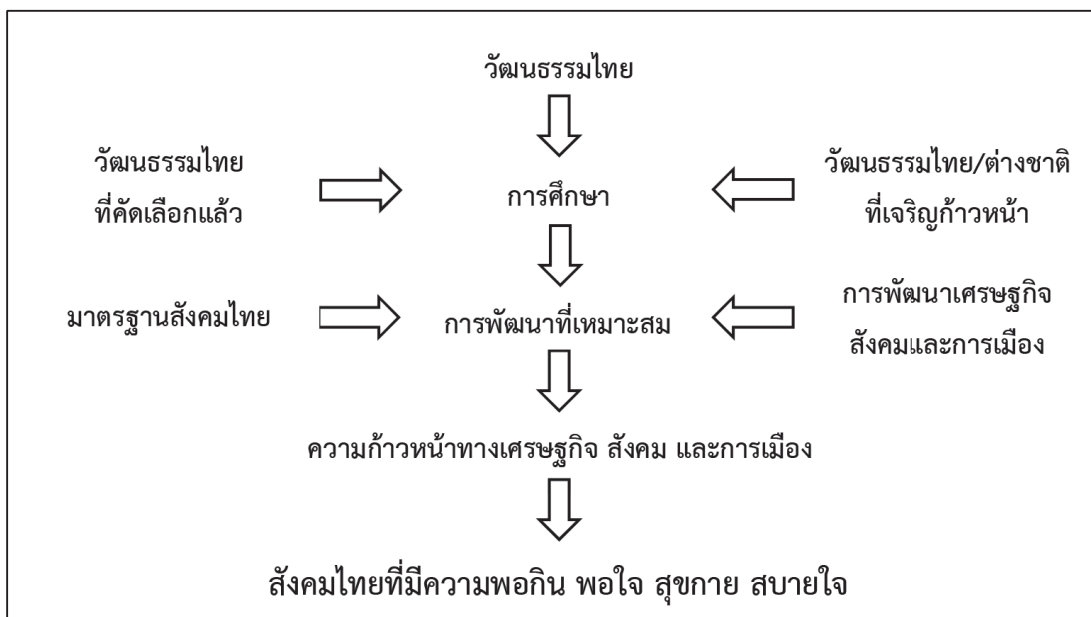
กรณีนี้ ผู้วิจัยเขียนเป็นภาพความคิดได้ดังนี้

ภาพที่ 2 การนำภูมิปัญญาของคนไทยไปใช้ประโยชน์

ที่มา : พัฒนาโดยผู้เขียน

ซึ่งนำไปสู่กรอบความคิดของการพัฒนาบนปรัชญาที่กำหนดไว้ว่า การพัฒนาที่ดีจึงต้องตั้งอยู่บนรากฐานของวัฒนธรรมดั้งเดิม ดังกรอบความคิดที่ผู้เขียนสรุปเป็นภาพที่ 3

ภาพที่ 3 รากฐานทางการพัฒนา

ที่มา : พัฒนาโดยผู้เขียน

บทสรุปดังกล่าวจึงเป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงคุณค่าและความหมายของภูมิปัญญาไทยที่เกิดจากรูปแบบต่าง ๆ ของผลผลิตทางสังคมที่เป็นวัฒนธรรมของชาติ และเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคน พัฒนาสังคม และพัฒนาประเทศที่มีศักยภาพอย่างสูงสุด เพราะเป็นการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนรากเหง้าของตนเอง และเป็นการบูรณาการความคิดและภูมิปัญญาต่างชาติเข้ามาใช้ในสังคมอย่างกลมกลืนกันมากที่สุด เพื่อประโยชน์ของคนทั้งชาติ ด้วยการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ผลิตซ้ำ และพัฒนา

อย่างไรก็ตาม เมื่อนำ “ภูมิปัญญา” เข้ามาสู่กระบวนการพัฒนาแล้ว จะพบว่าปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาเศรษฐกิจและปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากกิเลส 3 ประการของมนุษย์ สามารถแก้ไขได้ด้วยการใช้กลไกทางการศึกษาที่มีวัฒนธรรมและศาสนาเป็นเครื่องมือ โดยการสอนให้มนุษย์รู้จักและรู้เท่าทันปัญหา ซึ่งผลที่ได้คือการสร้างรากฐานทางความคิดที่มั่นคง แข็งแรง ในอันที่จะเป็นภูมิปัญญาเพื่อการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจและปัญหาสิ่งแวดล้อมในประเด็นต่าง ๆ โดยผลสุดท้ายที่จะได้รับก็คือ การพัฒนาจิตวิญญาณและพฤติกรรมของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ซึ่งจะหยั่งลึกลงไปถึงการพัฒนารากฐานความคิด อันนำไปสู่การสร้างภูมิปัญญา และนำไปสู่การพัฒนาจิตวิญญาณและพฤติกรรมของมนุษย์เพื่อประโยชน์แก่การพัฒนาเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม ทั้งในระดับของบุคคลและสังคม

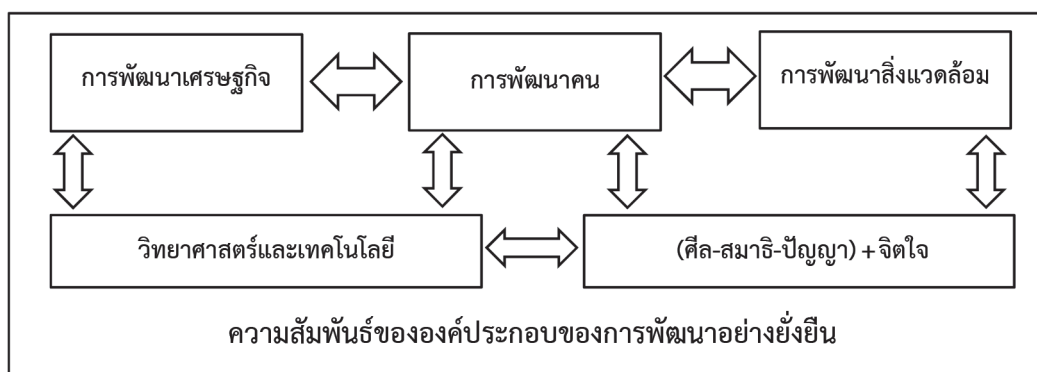
การพัฒนาดังกล่าวมีลักษณะเป็นทางสายกลาง ซึ่งพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) กล่าวว่า “...เป็นปรัชญาแห่งการพัฒนาที่ไม่มีใครบังคับคนให้เป็นอย่างเดียวกัน แต่ยอมรับเขาตามที่เขาเป็น โดยมีเงื่อนไขว่า เขาจะต้องฝึกฝนตนอยู่เสมอ ต้องพัฒนายิ่ง ๆ ขึ้นไป...”

แนวคิดข้างต้น ท่านให้ข้อสังเกตว่า ให้พึงระวังการดำเนินการใน 2 ประเด็น คือ

1. ประเด็นของการพัฒนาบุคคล ในลักษณะที่เป็นการพัฒนาที่ไม่ได้เกิดจากการบังคับ แต่เกิดจากการที่ทุกคนเห็นคุณค่าร่วมกัน และมีการฝึกฝนพัฒนาโดยลำดับและตามระดับความสามารถของบุคคล
2. การพัฒนาในประเด็นนี้ไม่ใช่มีการประนีประนอม ที่เป็นไปตามแนวคิดที่ 1 ขององค์การสหประชาชาติ (ของ WCED) แต่ถือว่าการประนีประนอมเป็นจุดเริ่มต้นของระบบการดำเนินชีวิตของขั้นตอนการพัฒนา ทั้งนี้เพื่อเป็นลระดับของกิเลสทั้ง 3 ประการ

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) กล่าวถึงการปรับวิถีแห่งอารยธรรมให้ถูกทางบนฐานแห่งระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติที่ถูกต้อง โดยกล่าวถึงองค์ประกอบของการพัฒนาอย่างยั่งยืนว่ามีอยู่ด้วยกัน 3 ระบบ คือ

1. ระบบการพัฒนาเศรษฐกิจ ซึ่งท่านใช้คำกล่าวว่า พัฒนา โดยมีการนำวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเข้ามาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อสนองความมุ่งหมายในทางเศรษฐกิจด้วยการดำเนินการเชื่อมโยงกับการพัฒนามนุษย์
 2. ระบบการพัฒนาคน ซึ่งท่านใช้คำกล่าวว่า ภาวนา โดยการพัฒนาคนด้วยการนำเอาปัญญา (wisdom) กับศีล (ethics) มาประสานกันโดยมีจิตใจ (mental qualities) เป็นตัวเชื่อมซึ่งจะนำไปสู่การสร้างจริยธรรม และเรียกว่าทั้งหมดนี้เป็นแดนของภาวนา
 3. ระบบการพัฒนาสิ่งแวดล้อม
- ระบบทั้ง 3 ดังกล่าว ผู้เขียนได้นำมาประยุกต์เพื่อสร้างเป็นแผนภาพแสดงความสัมพันธ์ได้ดังนี้

ภาพที่ 4 ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบของการพัฒนาที่ยั่งยืน

ที่มา : พัฒนาโดยผู้เขียน

แนวคิดทั้งหมดเน้นการปฏิบัติที่ถูกต้อง โดยจะต้องยอมรับความจริงแห่งการดำเนินชีวิตตามระดับแห่งการพัฒนาของตน พร้อมกับพยายามปฏิบัติให้ก้าวหน้า เพื่อการก้าวไปสู่สภาพชีวิตในระดับการพัฒนาที่สูงขึ้นไป โดยมีความสำนึกหรือรู้ตระหนักรู้ว่าตนทำเช่นนั้นเพื่อเป็นการฝึกฝนพัฒนาตน และเน้นการดำเนินการพัฒนาตามแนวทางสายกลางทางพุทธศาสนา

การดำเนินการดังกล่าวจึงสอดคล้องกับแนวโน้มของการพัฒนาประเทศในอนาคต จำเป็นที่จะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาศักยภาพของคน เพื่อการพัฒนาศักยภาพของชุมชน ให้ชุมชนมีความเข้มแข็งที่จะสร้างศักยภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของตนเอง โดยอาศัยการสร้างฐานทางการเมืองของชุมชนในระดับรากหญ้า (grass-root democracy) และยิ่งรัฐบาลไทยได้กำหนดปรัชญาของการพัฒนาประเทศในลักษณะที่ต่อเนื่องมาจากการพัฒนาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับที่ 9 นั่นคือ ยังคงปรัชญา “การพัฒนาคน” เป็นหัวใจหลักของการนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติไปใช้ในการพัฒนาประเทศและชุมชน กับอีกทั้งยังกำหนดให้ใช้ “หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” เป็นแนวคิดนำในการพัฒนาประเทศอีกด้วย โดยมีเป้าหมายสุดท้ายคือ สังคมที่มีความสุขอย่างยั่งยืน

ดังนั้น แนวโน้มของการพัฒนาในอนาคตน่าจะเป็นการแสวงหาหนทางในการที่จะให้มนุษย์สังคม และธรรมชาติอยู่รอดร่วมกันได้ ซึ่งก็คือ **การสร้างวัฒนธรรมชุมชนให้เข้มแข็งด้วยการพึ่งตนเอง**

กรณีเช่นนี้ผลที่ได้ก็คือ การสร้างชุมชนที่ยั่งยืน โดยใช้วิธีคิดที่มีพื้นฐานจากระบบคิดเดิมของชุมชนหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน ผสานเข้ากับวิธีคิดและระบบการจัดการสังคมแนวใหม่ ซึ่งมีแนวโน้มการพัฒนาในอนาคตคือ การนำแนวคิดการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง อันเป็นแนวคิดของการพัฒนาที่ใช้ชุมชนเป็นฐานการพัฒนา (community-based development approach) ด้วยการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในทุกมิติ ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม โดยเน้นการอยู่ร่วมกันอย่างประสานกลมกลืนระหว่างมนุษย์ สังคม และธรรมชาติ ให้เป็นไปอย่างสมดุลกันทั้งภายนอกและภายใน และเน้นการอยู่รอดได้ด้วยตนเองและมีความสุขร่วมกันทั้งสังคมเป็นกรอบความคิดหลัก

การดำเนินการดังกล่าวจะประสบผลสำเร็จลงได้ สังคมไทยยังคงต้องใช้ “การศึกษา” เป็นเครื่องมือทั้งในการพัฒนาคนและพัฒนาประเทศ ซึ่งเป็นประเด็นที่นักการศึกษาและนักพัฒนาต้องตระหนักและให้ความสำคัญในลำดับต้น ๆ ของแนวคิดในการพัฒนาด้วยซึ่งจะไปสอดคล้องกับแนวคิดของการกำหนดรูปแบบและแนวทางการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้เพื่อพัฒนาอย่างยั่งยืนประกอบด้วยปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้ (1) องค์กรท้องถิ่นและผู้นำท้องถิ่น (2) การจัดการความรู้ในภูมิปัญญาท้องถิ่น (3) การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน และ (4) การสร้างกระบวนการทางความรู้จากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์โดยตรง อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนนั่นเอง

เมื่อพิจารณาต่อไปถึงนโยบายของรัฐว่าด้วยการพัฒนารายได้ของสังคมผ่านกระบวนการสร้างนวัตกรรมชุมชนผ่านการกำหนดยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ที่สรุปส่วนสำคัญบางส่วนได้ว่า

....วิสัยทัศน์ เป้าหมายและยุทธศาสตร์ โดยมีวิสัยทัศน์ “ประเทศไทยมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศพัฒนาแล้ว ด้วยการพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” หรือเป็นคติพจน์ประจำชาติว่า “มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน” ทั้งนี้วิสัยทัศน์ดังกล่าวจะต้องสนองตอบต่อผลประโยชน์แห่งชาติ อันได้แก่ การมีเอกราช อธิปไตย และบูรณภาพแห่งเขตอำนาจรัฐ การดำรงอยู่อย่างมั่นคง ยั่งยืนของสถาบันหลักของชาติ การดำรงอยู่อย่างมั่นคงของชาติและประชาชนจากภัยคุกคามทุกรูปแบบ การอยู่ร่วมกันในชาติอย่างสันติสุขเป็นปึกแผ่น มีความมั่นคงทางสังคม ท่ามกลางพหุสังคมและการมีเกียรติและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ความเจริญเติบโตของชาติ ความเป็นธรรมและความอยู่ดีมีสุขของประชาชน ความยั่งยืนของฐานทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ความมั่นคงทางพลังงานและอาหาร ความสามารถในการรักษาผลประโยชน์ของชาติภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสภาวะแวดล้อมระหว่างประเทศและการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ....

โดยเมื่อพิจารณาหนึ่งในภาพอินโฟกราฟิกที่เกี่ยวข้องกับกรอบยุทธศาสตร์ดังกล่าวของเว็บไซต์ www.pmdu.soc.go.th/national-strategy-20-years-goals/3271 ที่นำเสนอไว้ดังนี้

ภาพที่ 5 แสดงเป้าหมายของการพัฒนาตามยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี

ที่มา : <http://www.ispacethailand.org/wp-content/uploads/2017/09/pasted-image-0.png>

ภาพที่ 5 ทำให้เห็นถึงกรอบคิดเชิงเป้าหมายหรือเจตนารมณ์ของกรอบยุทธศาสตร์ว่า ต้องการให้เกิดการพัฒนาบนฐานนวัตกรรมของทุกภาคในสังคมไทย เพื่อนำไปสู่ความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน หรือตามวิสัยทัศน์ของแผน

ทำให้เห็นชัดเจนว่า ศูนย์กลางของการพัฒนาคือ “คน”

เนื้อหาของการพัฒนาคือการนำทุนทางสังคมทุกประเภททุกชนิดที่มีอยู่มาใช้ประโยชน์ในการสร้างใหม่และใช้ประโยชน์

กระบวนการของการพัฒนาดังกล่าวนี้นี้จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ การใช้ “การศึกษา” เป็นเครื่องมือในการพัฒนานั่นเอง

และเมื่อศูนย์กลางของการพัฒนาคือ คน การจะพัฒนาคนก็ต้องใช้ การศึกษา นั่นหมายถึงว่าเป็นการพัฒนา จะ “ใช้หรือดึง” ภูมิปัญญา ของคนออกมาใช้ในการสร้าง “นวัตกรรม” ในสังคมซึ่งทำให้การพัฒนาในลักษณะนี้หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะเป็นการพัฒนาประเทศบนฐานของภูมิปัญญาของคนไทยนั่นเอง

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาร่วมกับสาระสำคัญของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 ซึ่งสถาบันพัฒนาอุตสาหกรรมสิ่งทอ ได้สรุปทิศทางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 จากเอกสาร เรื่อง “ทิศทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12” และเอกสารประกอบการประชุมประจำปี 2558 ซึ่งจัดทำโดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ไว้ดังนี้

1. กรอบวิสัยทัศน์และเป้าหมาย : มุ่งสู่การเปลี่ยนผ่านประเทศไทย จากประเทศที่มีรายได้ปานกลางไปสู่ประเทศที่มีรายได้สูง มีความมั่นคงและยั่งยืน สังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข และนำไปสู่การบรรลุวิสัยทัศน์ระยะยาว “มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน” ของประเทศ

2. ตำแหน่งทางยุทธศาสตร์ของประเทศ (Country Strategic Positioning) : ประเทศไทยเป็นประเทศรายได้สูงที่มีการกระจายรายได้อย่างเป็นธรรม เป็นศูนย์กลางด้านการขนส่งและโลจิสติกส์ของภูมิภาคสู่ความเป็นชาติการค้าและบริการ (Trading and Service Nation) เป็นแหล่งผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์และเกษตรปลอดภัย แหล่งอุตสาหกรรมสร้างสรรค์และมินวัตกรรมการสูงที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม

3. เป้าหมายการพัฒนา ประกอบด้วยเป้าหมายเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพดังนี้

- 3.1 การหลุดพ้นจากกับดักประเทศรายได้ปานกลางสู่รายได้สูง โดยเศรษฐกิจขยายตัวเฉลี่ยไม่ต่ำกว่าร้อยละ 5 ต่อปี ผลผลิตภาพการผลิตเพิ่มขึ้นไม่ต่ำกว่าเฉลี่ยร้อยละ 2.5 ต่อปี การลงทุนรวมขยายตัวไม่ต่ำกว่าเฉลี่ยร้อยละ 8

3.2 การพัฒนาศักยภาพคนให้สนับสนุนการเจริญเติบโตของประเทศและการสร้างสังคมสูงวัยอย่างมีคุณภาพ

3.3 การลดความเหลื่อมล้ำในสังคม การกระจายรายได้มีความเท่าเทียมกันมากขึ้น บริการทางสังคมมีคุณภาพและมีการกระจายอย่างทั่วถึง

3.4 การสร้างการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและสังคมที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม รักษาความมั่นคงของฐานทรัพยากร สร้างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ ขับเคลื่อนประเทศสู่เศรษฐกิจและสังคมที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม เพิ่มขีดความสามารถในการรับมือภัยพิบัติและการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ เพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีการบริหารจัดการน้ำให้สมดุล

3.5 การบริหารราชการแผ่นดินที่มีประสิทธิภาพ

4. แนวทางการพัฒนา

4.1 เป็นการยกระดับศักยภาพการแข่งขันและการหลุดพ้นกับดักรายได้ปานกลางสู่รายได้สูง โดยการส่งเสริมการวิจัยและพัฒนา พัฒนาสถานะแวดล้อมของการพัฒนาวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี วิจัยและนวัตกรรม ผลักดันให้ผู้ประกอบการมีบทบาทหลักด้านเทคโนโลยีและนวัตกรรม สนับสนุนต่างชาติให้เข้ามาลงทุนใน R & D Center ตลอดจนผลักดันงานวิจัยให้ใช้ประโยชน์เชิงพาณิชย์และสาธารณะ ให้ความคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา จัดทำ Technology Roadmap ส่งเสริมอุตสาหกรรม Carbon Fiber การพัฒนาผลิตภาพแรงงาน การส่งเสริมผู้ประกอบการที่เข้มแข็งและพาณิชย์ดิจิทัล เร่งลงทุนและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านการคมนาคมขนส่งเพื่อเชื่อมโยงพื้นที่เศรษฐกิจในประเทศและต่างประเทศ ทั้งการพัฒนาและปรับปรุงโครงข่ายรถไฟให้เป็นโครงข่ายหลักในการเดินทางและขนส่งของประเทศ

4.2 เป็นการพัฒนาศักยภาพคนตามช่วงวัยและการปฏิรูประบบเพื่อสร้างสังคมสูงวัยอย่างมีคุณภาพ การพัฒนาศักยภาพคนในทุกช่วงวัยให้สนับสนุนการเจริญเติบโตของประเทศ การยกระดับคุณภาพการศึกษาและการเรียนรู้ให้มีคุณภาพเท่าเทียมและทั่วถึง การพัฒนาด้านสุขภาพ โดยส่งเสริมการพัฒนาเทคโนโลยีและนวัตกรรมทางการแพทย์เพื่อรองรับการเป็นสังคมผู้สูงอายุ

4.3 ลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม โดยยกระดับรายได้และสร้างโอกาสในการประกอบอาชีพ การจัดบริการทางสังคมให้ทุกคนตามสิทธิขั้นพื้นฐาน สร้างความเสมอภาคในการเข้าถึงทรัพยากร การเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมอย่างเสมอภาค

4.4 รองรับการเชื่อมโยงภูมิภาคและความเป็นเมือง การลงทุนด้านโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกของเมือง การพัฒนาด้านการขนส่งและโลจิสติกส์เชื่อมโยงกับเพื่อนบ้าน ส่งเสริมการลงทุน การค้าชายแดน และจัดตั้งเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ

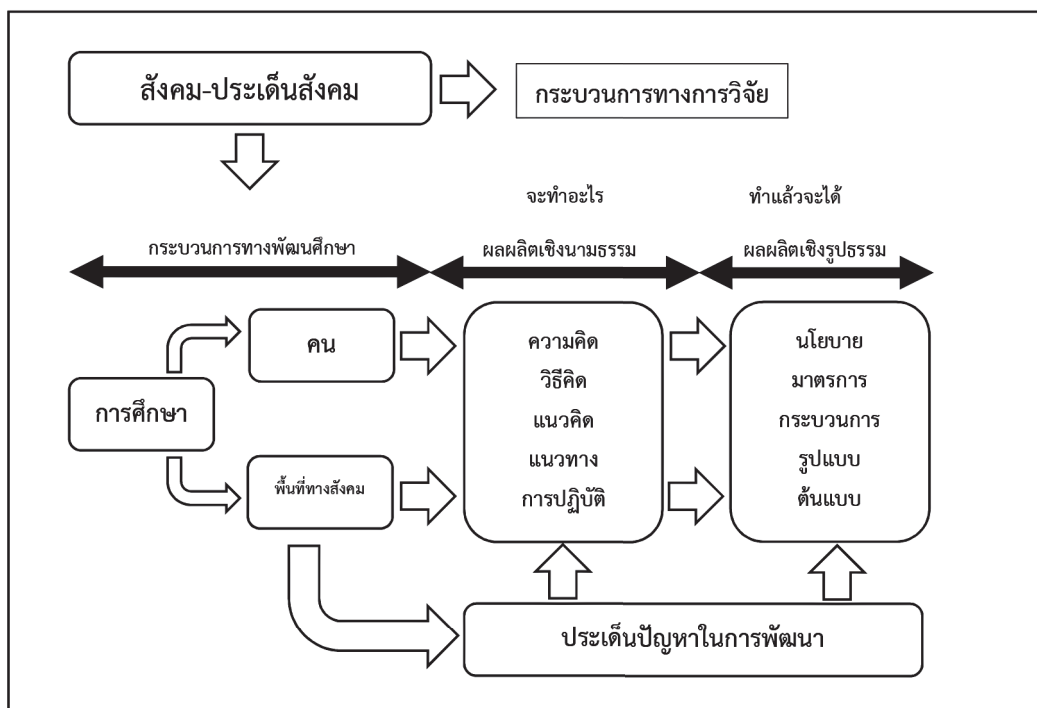
4.4 สร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม การรักษาทุนทางธรรมชาติเพื่อการเติบโตสีเขียว ใช้ประโยชน์จากทุนธรรมชาติโดยคำนึงถึงขีดจำกัดและศักยภาพ การฟื้นตัวปกป้องรักษาทรัพยากรป่าไม้ การส่งเสริมการบริโภคที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม สร้างระบบหมุนเวียนวัสดุที่ใช้แล้วที่มีประสิทธิภาพ ขับเคลื่อนสู่ Zero Waste Society การส่งเสริมการผลิตการลงทุน และการสร้างงานสีเขียว การจัดการมลพิษและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม การพัฒนาความร่วมมือด้านสิ่งแวดล้อมระหว่างประเทศ การเพิ่มขีดความสามารถในการปรับตัวเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและการบริหารจัดการเพื่อลดความเสี่ยงด้านภัยพิบัติ

4.5 บริหารราชการแผ่นดินที่มีประสิทธิภาพ การสร้างความโปร่งใส การพัฒนานุเคราะห์ภาครัฐให้มีความเป็นมืออาชีพและเพียงพอ เพื่อให้ระบบราชการเล็กแต่มีความคล่องตัวและมีประสิทธิภาพสูง การพัฒนา อปท. ให้สามารถรับมือการเปลี่ยนแปลง การสร้างระบบตรวจสอบและประเมินผลที่มีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการติดตาม ประเมินผลโครงการที่ใช้จ่ายงบประมาณมากและมีผลกระทบในวงกว้าง

เมื่อนำทั้ง 2 ภาพความคิดของนโยบายการพัฒนาประเทศทั้งสองมาสร้างความเชื่อมโยง ก็ให้เห็นภาพของการใช้ภูมิปัญญาของคนไทยในฐานะทุนทางสังคมของสังคมไทยไปใช้ในการสร้างนวัตกรรมเพื่อการพัฒนาประเทศผ่านกรอบคิดที่เรียกว่า Startup หรือชื่ออื่น ๆ ตามที่จะกล่าวขานกันตามทฤษฎีของโลกตะวันตกอย่างชัดเจน

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงเครื่องมือของสังคมที่ใช้ในการพัฒนาคนแล้ว ก็หนีไม่พ้นสิ่งที่เรียกว่า “การศึกษา/การเรียนรู้” นั่นเอง และนี่คือภารกิจของนักพัฒนาศึกษาที่ได้มีเพียงแค่สามารถแสดงบทบาทของ “นักการศึกษา” เท่านั้น หากแต่หมายถึงยังสามารถแสดงบทบาทของ “นักพัฒนาสังคมหรือนักพัฒนาอื่น ๆ” ที่สามารถนำการศึกษาการเรียนรู้ไปใช้ในการพัฒนาคนของสังคมเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้ ซึ่งในที่นี้คือ นวัตกรรมเพื่อการพัฒนาประเทศนั่นเอง

กรอบคิดในการทำความเข้าใจในบทบาทของศาสตร์ สรุปรูปตามภาพที่ 6 ได้ดังนี้

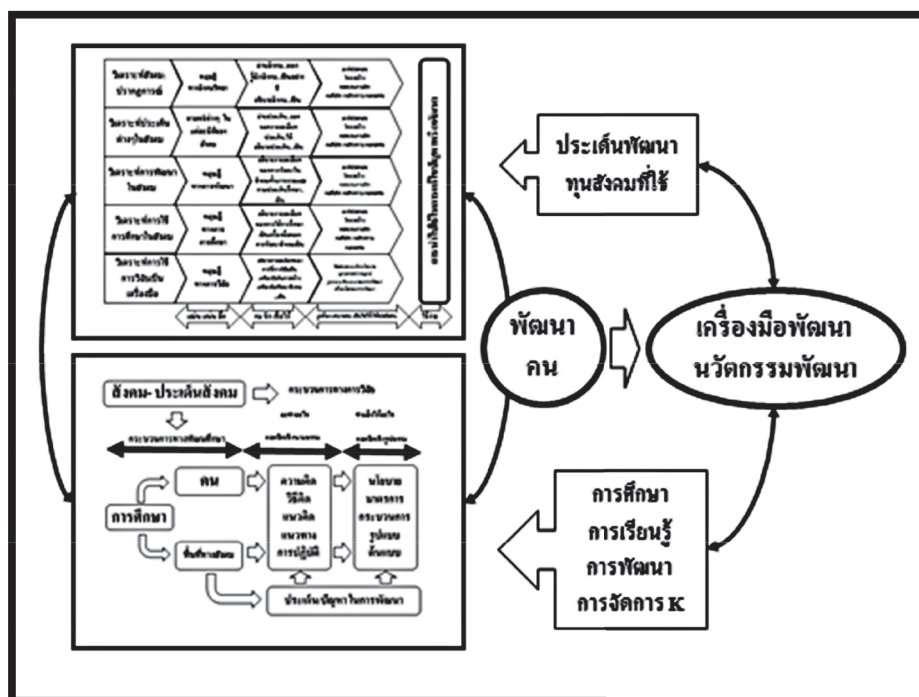

ภาพที่ 6 กรอบคิดของการใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคน
ที่มา : พัฒนาโดยผู้เขียน

เมื่อนำกรอบคิดของการวิเคราะห์สังคมตามประเด็นการพัฒนา มาหลอมรวมกับภาพของการออกแบบการพัฒนาคนโดยใช้กระบวนการศึกษาและกระบวนการเรียนรู้ ในอันที่จะนำสู่กระบวนการพัฒนาคนเพื่อให้คนไปผลิตเครื่องมือการพัฒนาประเทศหรือนวัตกรรมการพัฒนาประเทศ ก็จะพบความสัมพันธ์ระหว่างการใช้ภูมิปัญญาของคนในสังคมในฐานะทุนทางสังคม กับประเด็นการพัฒนา เช่น การพัฒนาเศรษฐกิจบนฐาน OTOP และแนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจสมัยใหม่ เช่น แนวคิด STARTUP และการสร้างผลิตภัณฑ์ทางเศรษฐกิจแบบใหม่ ๆ ในรูปนวัตกรรมเศรษฐกิจ รวมถึงประเด็นการวิเคราะห์สังคมและพฤติกรรมผู้บริโภคของคนรุ่นใหม่ เพื่อนำไปออกแบบนวัตกรรมข้างต้น

หากนำมาหลอมรวมกันเพื่อเป็นการออกแบบแนวทางในการพัฒนาคน ผ่านกระบวนการศึกษา กระบวนการเรียนรู้ กระบวนการพัฒนาคนด้วยวิธีการที่หลากหลาย หรือแม้แต่ใช้กระบวนการจัดการความรู้กับกลุ่มคนที่หลากหลายช่วงวัย และสภาพร่างกาย กับใช้ทุกระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือในการดำเนินการ เพื่อให้ได้มาซึ่งนโยบายและเครื่องมือทางการศึกษาในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนและ/หรือการเรียนรู้ให้กับกลุ่มเป้าหมาย เพื่อให้บรรลุผลทางการศึกษาอันได้แก่ การเพิ่มพูนความรู้

ความสามารถ ทักษะ ประสบการณ์ และความเชี่ยวชาญในการดำเนินกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง โดยใช้
ภูมิปัญญาของคนเป็นเนื้อหาของการพัฒนาตามประเด็นที่กำหนด ดังภาพที่ 7

ภาพที่ 7 ความสัมพันธ์ระหว่างการวิเคราะห์สังคมและการศึกษากับการออกแบบการพัฒนาคน
ที่มา : พัฒนาโดยผู้เขียน

จากภาพที่ 7 จะทำให้เห็นว่า หลักในการนำภูมิปัญญาของคนไทยกับการใช้ศาสตร์ทางพัฒนศึกษา
เป็นเครื่องมือในการพัฒนาประเทศ ตามแนวคิดต่าง ๆ ทางการพัฒนาสังคมหรือการพัฒนาประเทศ

ส่วนสุดท้าย : สู่การสร้างนวัตกรรมบนฐานภูมิปัญญาของคนไทยในการพัฒนศึกษา ควรจะทำอย่างไร

“นักพัฒนศึกษา” เป็นผู้ที่ได้รับการเรียนรู้ฝึกฝนในการนำศาสตร์ทางด้านสังคมและอื่น ๆ กับศาสตร์
ทางการศึกษามาใช้ในการสร้างนวัตกรรมทางการศึกษาในลักษณะที่เป็นพหุวิทยาการ ด้วยการ
หลอมศาสตร์ต่าง ๆ เข้าด้วยกันในการวิเคราะห์ปัญหาทางสังคม และใช้ศาสตร์ทางด้านการศึกษาทาง
การศึกษาและการเรียนรู้เป็นเครื่องมือในการสร้างเครื่องมือของนวัตกรรมเพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหา
ของสังคมที่เป็นปัญหาวิจัยต่าง ๆ ข้างต้น ผ่านเนื้อหาต่าง ๆ บนฐานของภูมิปัญญาของคนไทย เช่น

เมื่อนักพัฒนาศึกษาวิเคราะห์และมองปัญหาทางสังคมในประเด็นการพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก โดยผ่านกระบวนการสร้างการเรียนรู้ของชุมชนในรูปแบบการจัดการความรู้ ยกตัวอย่างเช่น

เมื่อชุมชนประสบปัญหาความยากจน และรัฐบาลมีนโยบายในการกระจายรายได้กับนโยบาย ลดความยากจนในระดับหมู่บ้านตามแนวทางยุทธศาสตร์ชาติและกรอบนโยบายตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ จะมีนวัตกรรมใดมาช่วยลดความยากจนของชาวชุมชนได้บ้าง ซึ่งเป็นโจทย์สังคม ที่ยังไม่สามารถแก้ไขได้อย่างสัมฤทธิ์ผลในปัจจุบัน

จากนโยบายดังกล่าว หน่วยงานของรัฐต่างก็มีดำริที่จะใช้การวิจัยเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชุมชน ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นการวิจัยในระดับสถาบันหรือการวิจัยในระดับชาวบ้าน

การนี้ เมื่อนักพัฒนาศึกษาจากสถาบันของรัฐไม่ว่าจะเป็นสถาบันอุดมศึกษาหรือส่วนราชการอื่น หรือแม้แต่เป็นนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน หรืออยู่ในสถานนะชาวบ้านก็ตาม สามารถที่จะ ใช้กระบวนการทางพัฒนาศึกษาในการใช้การวิจัยเข้าร่วมเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาความยากจน ผ่านกระบวนการศึกษา/เรียนรู้ของชุมชน

ในเบื้องต้นนักพัฒนาศึกษาจะสามารถวิเคราะห์สังคมให้เห็นปัญหาและทุนของสังคม ซึ่งส่วนหนึ่งของทุนของสังคมจะมาจากภูมิปัญญาของคนในชุมชน และนักพัฒนาศึกษามีความสามารถที่จะนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาชุมชนผ่านกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งจะมีในหลายระดับ เช่น

ขั้นการค้นหาภูมิปัญญาในท้องถิ่น ซึ่งนักพัฒนาศึกษานำระเบียบวิธีวิจัยและวิธีการ วิเคราะห์สังคมไปใช้สร้างเครือข่ายวิชาการท้องถิ่นร่วมกับชาวชุมชนหรือชาวบ้านในการค้นหาภูมิปัญญา ของตนที่เหมาะสมที่จะนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาของชุมชน

ขั้นการออกแบบเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาความยากจนของชุมชนหรือการสร้างผลิตภัณฑ์ ของชุมชน อันเป็นการนำความรู้ในหมู่บ้านกับความรู้นอกหมู่บ้าน/ชุมชนเข้ามาเป็นเครื่องมือในการสร้าง ผลิตภัณฑ์ชุมชน ตัวอย่างเช่น กรณีบ้านวังส้มซ่า จังหวัดพิษณุโลก ที่มีการนำเอาสารเคมีจากพืชสมุนไพร ชนิดหนึ่งโดยมีฐานคิดของการนำ “เรื่องราว” ของวัตถุดิบท้องถิ่นที่มีอยู่เดิมมาเป็นต้นทุนการพัฒนา ผลิตภัณฑ์ชุมชนที่มีลักษณะเป็นการพัฒนาต้นน้ำ ได้แก่ ส้มซ่า ซึ่งมีการปลูกมากในพื้นที่ โดยค้นพบว่า

ในแง่มุมของภูมิปัญญาคนไทย “ส้มซ่า” สามารถนำมาใช้ในการทำความสะอาด และช่วยให้ผิว มีความกระจ่างใส

แต่ในด้านวิชาการที่ชุมชนยังขาด ชุมชนได้สร้างเครือข่ายพัฒนาและขอรับการสนับสนุนโครงการ ช่วยเหลือทั้งทางด้านวิชาการและงบประมาณ ในลักษณะที่เป็นบริการทางวิชาการ สอนกระบวนการคิด เพื่อเติมเต็มการพัฒนาผลิตภัณฑ์ของชุมชนในลักษณะกระบวนการพัฒนาที่เป็นกลางน้ำ โดยเน้นสร้างความเข้าใจจากองค์ความรู้ของ 3 หน่วยงานหลัก คือ

อุทยานวิทยาศาสตร์ภาคเหนือตอนล่าง ม.นเรศวร ให้ความช่วยเหลือด้านงานวิจัยถึงคุณสมบัติของส้มซ่า สารสกัดต่าง ๆ

สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานชีวภาพ (สพภ.) ให้ทุนแก่นักวิจัยเพื่อมาพัฒนาผลิตภัณฑ์สถาบันพัฒนาวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (ISMED) ช่วยในเรื่องของการตลาด ใช้เวลา 6 เดือนจนได้สินค้า ภายใต้แบรนด์ ANONGTHIP

ในขั้นตอนสุดท้าย เมื่อได้ผลิตภัณฑ์ที่เป็นผลการพัฒนาจนนำมาแล้ว ก็นำสู่การสร้างแบรนด์ในตลาดทั้งในระดับประเทศและต่างประเทศ โดยอาศัยเครือข่ายการพัฒนาที่เป็นการสร้างใหม่หรือต่อยอดของเดิม แต่ก็ยังต้องพัฒนาศักยภาพของ “คน” อีกเช่นเดิม แต่เป็นเรื่องราวใหม่ในประเด็นการบัญชี การตลาดทั้งในและต่างประเทศ เป็นต้น

“โมเดลของการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนผ่านภูมิปัญญาของชุมชน” คือ เริ่มศึกษาความเป็นไปได้ในการพืชในท้องถิ่นมาเป็นวัตถุดิบของผลิตภัณฑ์ กรณีของบ้านส้มซ่าคือเครื่องสำอาง

ดูประวัติการใช้ในชุมชนว่าใช้ประโยชน์ในด้านเครื่องสำอาง ซึ่งเป็นการศึกษาทางภูมิปัญญาในกรณีนี้ นักพัฒนาศึกษาสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาองค์ความรู้ของผลิตภัณฑ์และการวิเคราะห์สังคมของชุมชนได้

นางองค์ความรู้ที่ได้มาขยายต่อในเชิงเภสัชวิทยาว่ามีคุณสมบัติตรงกับการใช้ประโยชน์ดังผลที่ชุมชนได้ศึกษาหรือมีความรู้เดิมไว้หรือไม่ กับศึกษาในทางด้านวิทยาศาสตร์การแพทย์จนพบประโยชน์ที่แท้จริงที่จะนำไปพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์

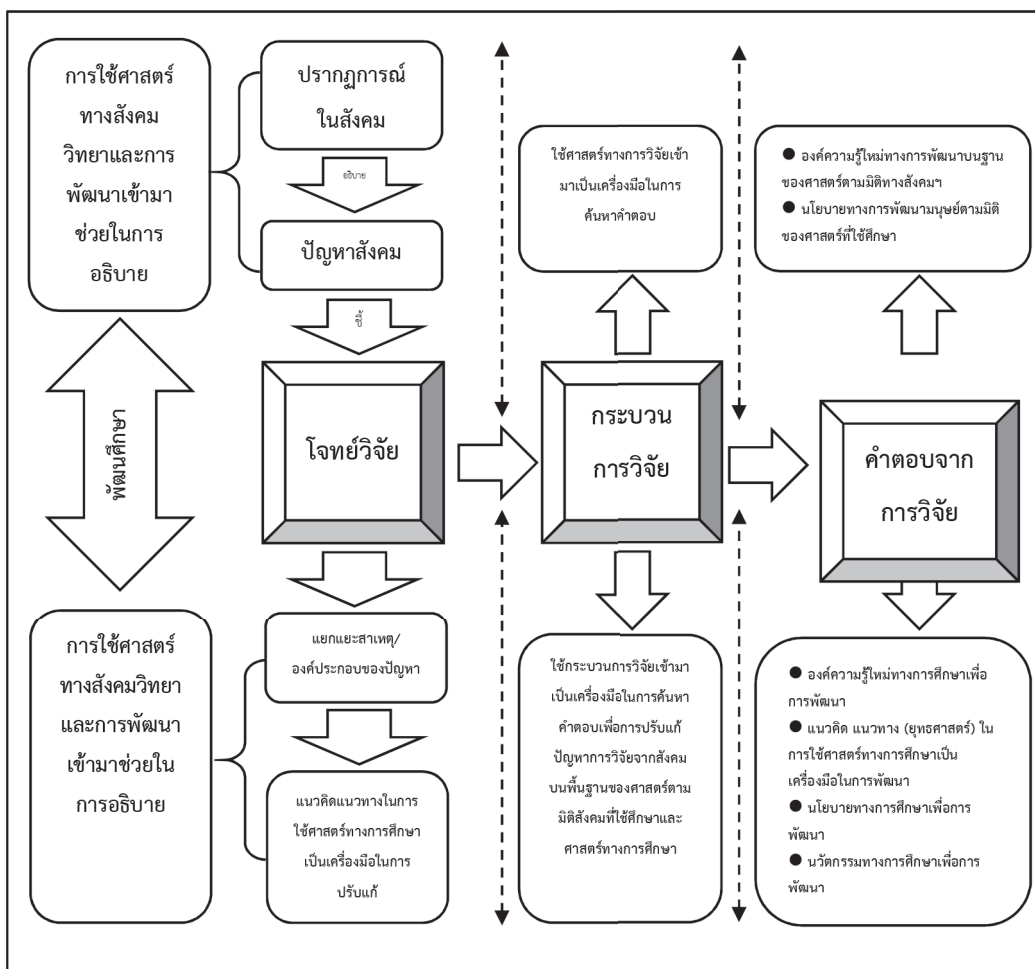
พัฒนาองค์ความรู้ดังกล่าวให้เป็นผลิตภัณฑ์และทดลองใช้จะมีความเสถียรในระดับหนึ่ง ซึ่งสามารถสร้างเครือข่ายการพัฒนาจากส่วนราชการและสถาบันวิจัยต่าง ๆ เช่น สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนการวิจัย สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ หรือหน่วยงานทางการวิจัยของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ก็ได้

เมื่อผลิตภัณฑ์มีความเสถียรและได้รับการยอมรับจากตลาดแล้ว จึงสร้างกระบวนการพัฒนาตลาดและผลิตภัณฑ์ในระดับสูงต่อไป

การดังกล่าวจะเป็นได้ว่า มีกระบวนการวิจัยและพัฒนาอยู่ในกระบวนการพัฒนาชุมชนและพัฒนาผลิตภัณฑ์ของชุมชน ซึ่งหมายรวมถึงกระบวนการพัฒนาคน ผสมผสานอยู่ใน “ขบวนการพัฒนา” ขบวนการใหญ่ด้วย

“ขบวนการของการพัฒนา” ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาชุมชน พัฒนาสังคม หรือพัฒนาประเทศล้วนแต่มี “คน” เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา นักพัฒนาศึกษาก็สามารถที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในขบวนการพัฒนาได้ ไม่ว่าจะเป็นผู้ช่วยเหลือหรือนำการพัฒนาโดยตรง หรือจะเป็นผู้ช่วยสร้าง/สร้างเครือข่ายการพัฒนาในขบวนการพัฒนาเหล่านั้นได้

ดังนั้น นักพัฒนศึกษาจึงจำเป็นต้องได้รับการฝึกทักษะให้เป็นนักวิจัยนวัตกรรม ซึ่งเป็นการฝึกทักษะที่นอกเหนือไปจากการสร้างศักยภาพของบุคคลให้เป็นนักการศึกษาและนักพัฒนาอีกด้วย โดยกรอบคิดการทำงานของนักพัฒนศึกษาดังกล่าว สามารถสรุปได้ดังภาพที่ 8

ภาพที่ 8 กรอบคิดการทำงานของนักพัฒนศึกษา

จากภาพที่ 8 จะชี้ให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ผลผลิตของนักพัฒนศึกษาคือ องค์ความรู้ใหม่ทางการพัฒนาบนฐานของศาสตร์ตามมิติต่าง ๆ ของสังคม องค์ความรู้ใหม่ทางการศึกษาเพื่อการพัฒนาตามมิติต่าง ๆ ของสังคม นโยบายทางการพัฒนามนุษย์ตามมิติของศาสตร์ที่ใช้ศึกษา แนวคิด/แนวทางทั้งในเชิงยุทธศาสตร์และกลยุทธ์ของการพัฒนาที่ใช้ศาสตร์ทางการศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาตามกลุ่มเป้าหมายในลักษณะและระดับต่าง ๆ นโยบายทางการศึกษาเพื่อการพัฒนา และนวัตกรรมทางการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่สามารถนำไปใช้ในการจัดและพัฒนาการศึกษาได้ทุกระดับ ทุกประเภท

และทุกลักษณะการจัดการศึกษา โดยการดำเนินการที่ผ่านจากกระบวนการวิเคราะห์นโยบายตามแนวทางนโยบายศาสตร์เพื่อให้ได้ผลผลิตที่สมตามเจตนารมณ์ของนโยบายและนำไปใช้งานให้ได้ผลสมตามเป้าหมายของนโยบายอีกด้วย หรือเป็นการสร้างนักนวัตกรรมในระดับชุมชนท้องถิ่นก็ว่าได้

ดังนั้น หน่วยงานทางการศึกษาและหน่วยงานด้านการพัฒนาของรัฐควรที่จะดำเนินการทำความเข้าใจในกรอบความคิด และความหมายของคำว่า “ภูมิปัญญา” อย่างละเอียดและลึกซึ้ง เพื่อนำไปสู่การนำไปใช้ในการพัฒนานวัตกรรมเพื่อการพัฒนาประเทศ

ในส่วนของชุมชน ควรที่จะเร่งระดมความคิดในการ “ดึง” ภูมิปัญญาของตนเองที่มีอยู่ให้ออกมาเป็นที่ประจักษ์ และนำศาสตร์ของการพัฒนศึกษาไปใช้ในการ “ดึงและสร้าง” ความรู้ของตนไปแปรเป็นนวัตกรรมเพื่อการพัฒนาสังคมและพัฒนาประเทศ

สถาบันอุดมศึกษาควรเร่งศึกษาและเผยแพร่ถึงผลและผลกระทบของการพัฒนาประเทศตามแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจ และเป็นแกนนำในการรณรงค์ให้ชุมชนท้องถิ่นหันมา “ดูแลรักษา และใช้ภูมิปัญญา” ของตนเองในฐานะ “เครื่องมือของการพัฒนา” ให้มากขึ้น กับใช้ศาสตร์ทางพัฒนศึกษาเป็นอีกศาสตร์หนึ่งเพื่อการพัฒนาคน สังคม และประเทศ

ทั้งหมดอาจสรุปได้อีกครั้งหนึ่งว่า การศึกษานั้นแหละที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนา “คน” และ “ภูมิปัญญาของคน” นั้นแหละที่เป็นเนื้อหาของการพัฒนา ซึ่งนักพัฒนศึกษาจะสามารถหยิบยกภูมิปัญญาของคนไทยไปใช้กับการพัฒนศึกษา...สู่...การสร้าง “นักนวัตกรรม” เพื่อการพัฒนาชุมชน สังคม และประเทศ ผ่านกระบวนการทางการศึกษาและการเรียนรู้ของคนในที่สุด

รายการอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ. (2538). *การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน : โดยถือมนุษย์เป็นศูนย์กลาง*. กรุงเทพมหานคร : สภาคาทอเล็กแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.
- กาญจนา แก้วเทพ และคณะ. (2537). *วิธีวิทยาศึกษาสังคมไทย วิธีใหม่แห่งการพัฒนา* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร : โครงการส่งเสริมองค์การพัฒนาเอกชนไทย.
- บางจากปิโตรเลียม บริษัทจำกัด (มหาชน). (2541). *พระราชดำรัสพระราชทานเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540 : คู่มือการดำเนินชีวิตสำหรับประชาชนปี 2541 และทฤษฎีใหม่*. กรุงเทพมหานคร : บริษัทบางจากปิโตรเลียมจำกัด (มหาชน).
- ทิศทางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12. เข้าถึงเมื่อ 30 ธันวาคม 2560, จาก <http://www.thaitextile.org/index.php/blog/2015/12/thti28>
- บ้านวังส้มซ่า โมเดล ดันพืชท้องถิ่นรับบทพระเอก. สืบค้น 30 ธันวาคม 2560, จาก https://www.prachachat.net/news_detail.Php?newsid=1456638043
- พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). (2539). *การพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development)* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกลบอลคิมทอง.
- พรณยุพา นพวัจ. (2549). *ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับการนำไปใช้โดยภูมิปัญญาชาวบ้าน*, ม.ป.ท.
- ภาณุวัฒน์ รักดีวงศ์. (2552). *ภูมิปัญญาไทยกับการพัฒนาการศึกษา*. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. *แนวคิดการศึกษาเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น. วารสารครุศาสตร์* ปีที่ 27 ฉบับที่ 2 พฤศจิกายน 2541-กุมภาพันธ์ 2542.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง, นิธิ เอียวศรีวงศ์ และศรีศักร วัลลิโภดม. (2536). *มองอนาคต : บทวิเคราะห์เพื่อปรับเปลี่ยนทิศทางสังคมไทย*. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิภูมิปัญญา.
- อุทัย บุญประเสริฐ. (2527). *การศึกษาและการพัฒนาประเทศ : แนวความคิดพื้นฐาน*. กรุงเทพมหานคร : สมาคมผู้บริหารการศึกษาแห่งประเทศไทย.
- [อินโฟกราฟิก] เป้าหมาย 20 ปีของ “ยุทธศาสตร์ชาติ”. สืบค้น 30 ธันวาคม 2560, จาก <http://www.pmdu.soc.go.th/national-strategy-20-years-goals/3271>